

Григорій ЖУРАВЕЛЬ, Микола ШИНКАРИК

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено вплив глобалізаційних процесів на формування науково-інформаційного суспільства. Здійснено аналіз чинної системи підготовки кадрів високої кваліфікації, вказано на її переваги і недоліки. Окреслено пріоритети розвитку вищої освіти в умовах Болонського процесу.

Ключові слова: *глобалізація, інтеграція, інтелектуальний і людський капітал, економіка знань, європейський і світовий освітньо-науковий простір, самоосвіта, координація, оцінювання, ліцензування, акредитація, якість освіти.*

Початок ХХІ ст. характеризується великою інтенсивністю розвитку інтеграційних процесів, що сприяє формуванню наднаціональних та наддержавних інфраструктур і прискорює постіндустріальну глобалізацію. Від цього процесу очікують створення нових можливостей для економічного розвитку, однак він сприяє загостренню старих та виникненню нових суперечностей у світовій економіці, так званих “глобальних загроз людству” [1, с. 45].

Входження України у світовий інтеграційний процес обумовлює трансформацію місця і ролі людини як суб'єкта економічних відносин. Людина стає вирішальним фактором, який забезпечує стійкість і конкурентоспроможність економіки країни загалом. Перехід до постіндустріального розвитку сприяє формуванню науково-інформаційного суспільства, що призводить до активізації інноваційних процесів у суспільстві, зокрема в економіці. Розвиток інтелектуального потенціалу держави значною мірою залежить від ефективності, якості та змісту освітньої системи.

Проблеми інтеграції і глобалізації під різним кутом зору досліджує велика когорта провідних економістів: В. Геєць, О. Амоша, Е. Лібанова, В. Дем'яненко, Ю. Пахомов, А. Гальчинський, О. Білорус, Д. Лук'яненко, Є. Савельєв, О. Савченко та ін. Питанням трансформації освіти в умовах економічної глобалізації присвячена невелика кількість наукових досліджень. Більшість із них критично оцінюють здійснені зміни і песимістично сприймають інтеграційні процеси в європейській освітній простір. Така ситуація гальмує розвиток нашої економіки і, відповідно, її забезпечувальної сфери – вищої освіти.

Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо впливу глобалізаційних процесів на економіку й освіту, репрезентація власного бачення складових цих процесів, а також дослідження ролі, місця і пріоритетних напрямків розвитку вищої освіти в сучасній економічній політиці держави.

Сьогодні немає єдиного підходу до визначення процесу глобалізації. На наш погляд, розкриваючи зміст поняття глобалізації, необхідно вважати, що це є тривалий процес формування нової інтеграційної системи господарювання. Глобалізація пов'язана із формуванням засад постіндустріального суспільства, у якому вирішальну роль відіграє розвиток інформатизації суспільства та продукування знань. Цей тип економічної організації не визнає вузьких національних рамок і об'єктивно потребує глобального економічного простору.

Важливою тенденцією глобалізаційного процесу є суттєва трансформація змісту та форми капіталу. Він вже не характеризується тільки як фінансовий чи фізичний (матеріальний), оскільки в його структурі є такі компоненти, як інтелектуальний і людський капітал.

Зазначимо, що форми інтелектуального та людського капіталу за своїм характером є більш інтернаціоналізованими, ніж капітал фізичний.

Розвиток головного компонента інтелектуального і людського капіталу – системи освіти – може бути ефективним в умовах інтенсивного використання в навчальному процесі новітніх досягнень науки та широкого обміну міжнародним досвідом навчання викладачів і студентів.

Економіко-політичні умови, у яких сьогодні перебуває Україна, потребують більш активного її залучення до світових глобалізаційних процесів. Особливої уваги в цій ситуації заслуговує освіта. Сьогодні необхідно усвідомлювати потребу в кардинальних суспільних зрушеннях у напрямі інноваційного розвитку України та економіки знань. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 142 країн зайняла в 2011 р. у сфері вищої освіти та професійної підготовки 51-ше місце, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 74-те, за оснащеністю сучасними технологіями – 82-ге, за показниками якості освіти – 72-ге, а в загальному рейтингу – 82-ге місце [2, с. 29]. Важко провести межу між суто економічними та культурними, політичними й освітніми процесами. Освіта, інтелект, як і культура, стають компонентами сучасної економіки [1, с. 47]. Належно оцінюючи роль освіти в розвитку економіки і виходячи із світових тенденцій і сьогоднішніх реалій у сфері вищої освіти України, процесами її інтеграції у європейський і світовий освітньо-науковий простір доцільно було б керувати з урахуванням низки факторів:

- приєднання нашої країни до Болонського процесу слід вважати потрібним, але не єдиним заходом. Модернізуючи національну вищу освіту, необхідно враховувати національні та історичні особливості її розвитку, що не суперечать загальноприйнятим принципам;

- підготовку кадрів вищої кваліфікації варто зосередити в провідних національних університетах (центрах), надавши їм більшої самостійності у формуванні навчальних планів і програм, а також у виборі форм і методів проведення занять. Основу змісту підготовки фахівців повинні формувати компетентісні підходи, погоджені з виробничими службами;

- на державному рівні необхідно створити умови, які б сприяли встановленню тісніших зв'язків між університетами, кафедрами і виробництвом, ініціювати відкриття й сприяти активному функціонуванню при кафедрах бізнес-інкубаторів, консультаційних центрів тощо;

- роботу централізованих міністерських установ необхідно спрямувати на координацію розробок навчальних програм, підготовку підручників, розробку дистанційних форм навчання, узагальнення досвіду провідних фахівців, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів;

- важливим є поєднання наукових досліджень із підготовкою студентів. Для цього необхідно створювати студентські містечка і технопарки.

Сьогоднішні процеси взаємодії науки та освіти зіштовхуються з об'єктивними труднощами. Відсутній системний підхід регіональних та галузевих аспектів у визначенні актуальної тематики наукових досліджень і джерел їх фінансування.

На якість підготовки фахівців значно впливає організація навчального процесу,

регламентована Положенням про організацію навчального процесу, що діє з 1993 р. і є сьогодні стримуючим фактором удосконалення навчального процесу.

Важливою складовою навчального процесу є самостійна робота студентів. За останні десятиліття в системі освіти виникло серйозне протиріччя – між стрімкими темпами збільшення знань та обмеженими можливостями засвоєння інформації в період навчання. Це зумовило перехід суспільства від традиційної моделі “освіти на все життя” до нової моделі “освіти протягом усього життя”. ВНЗ мають насамперед формувати в студентів уміння вчитися, потребу в самоосвіті, що підвищує якість навчання [3, с. 36]. Крім цього, у процесі самостійної роботи в студентів виробляються вміння і навички творчої та дослідницької роботи. Самостійна робота є найважливішою проблемою у навчальному процесі та заслуговує сьогодні особливої уваги й обговорення. Це проблема комплексна, на ефективність її вирішення впливає низка чинників: стан матеріально-технічної бази, підготовленість абітурієнтів до самоосвіти, розподіл навчального часу на організацію і контроль різних видів СРС; якість навчального і методичного забезпечення, питання індивідуалізації та варіативності СРС, мотивація СРС і система її контролю та деякі інші.

Динаміка обсягу тижневої аудиторної і самостійної роботи нами досліджена і висвітлена¹. Результати показали, що зменшення величини кредиту з 54 до 30 годин зумовило зменшення аудиторних занять за тиждень з 36 годин до 30–18 годин і збільшення самостійної роботи студента з 18 години до 25 годин. Ці розрахунки було зроблено нами на основі нормативних даних. Фактичні дані відрізняються від розрахунково-нормативних, оскільки на величину самостійної роботи студентів впливає багато чинників. Однак з урахуванням рівня підготовки студентів самостійну роботу необхідно досконаліше нормувати і контролювати. Керівники курсів повинні її всебічно забезпечувати, підвищуючи цим її ефективність. Дослідження показали, що необґрунтоване зменшення аудиторного навантаження на користь самостійної роботи не завжди виправдане, тим більше якщо це мотивується вимогами Болонської декларації. Ми погоджуємось, що до самостійної роботи студентів необхідно готувати ще зі шкільної парти. До атестату про середню освіту доцільно ввести запис “опанування навичками самоосвіти” [4, с. 74]. На наш погляд, варто було б оцінювати ефективність самопідготовки студентів і в системі вищої освіти. Зменшення аудиторних годин слід компенсувати адекватним збільшенням академічних годин, що відводяться на контроль знань студентів, зокрема самостійної роботи.

На якість підготовки фахівців впливає розпорошеність ВНЗ III і IV рівнів акредитації і необмежений попит на абітурієнтів. Ліцензований обсяг прийому 2012 р. на бакалаврські програми становив 1,2 млн. осіб, що вдвічі перевищило кількість осіб, які закінчили середню школу [5, с. 18].

У світі в середньому 60% випускників шкіл вступають до вищих навчальних закладів. У Північній Америці цей показник становить 84%, в Україні – 76%. За прогнозами ЮНЕСКО, у XXI ст. рівня національного добробуту, який відповідає світовим стандартам, досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40–50% буде складатися з осіб із вищою освітою. Україна досягла лише половини цього показника [2, с. 31].

¹ Журавель Г. Глобалізаційні процеси в освіті : проблеми інтеграції / Г. Журавель, М. Шинкарик // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – Вип. 5–2. – С. 94–101.

За останні 20 – 30 років кількість ВНЗ III – IV рівня акредитації зросла більш ніж у 2,2 разу (149 – у 1991 р. до 334 – у 2013 р.), а кількість студентів – у 2,1 разу, відповідно з 881 тис. до 1825 тис. осіб [6]. Середня кількість студентів, що навчаються в одному ВНЗ, становить у 1991 р. – 5913, а в 2013 р. – 5494 особи.

Вивчення зарубіжного досвіду показує, що в країнах з ідентичними демографічними показниками середня кількість студентів в одному університеті становить: в Іспанії – 22 тис., Італії – 23 тис., Греції – 14 тис. студентів [7, с. 18].

Важливою умовою забезпечення високої конкурентоспроможності наших випускників є інтеграція вищої освіти, науки і бізнесу. У провідних країнах світу, які займають найвищі позиції за рівнем розвитку національної вищої освіти у світовім рейтингу, неухильно збільшується частка досліджень і розробок у структурі навчання висококваліфікованих фахівців у грошовому вираженні, тобто в закладах вищої освіти цих країн більшою мірою реалізується принцип “навчання через дослідження і розробки”.

Ураховуючи стан розвитку економіки України, на сучасному етапі розвитку вищої школи важливо стимулювати студентів до самостійної підприємницької діяльності шляхом читання відповідного циклу вибіркових дисциплін, розроблення короткострокових навчальних бізнес-програм, відкриття при факультетах, кафедрах бізнес-інкубаторів, консультаційних центрів, центрів із надання організаційної і правової допомоги підприємцям, проведення науково-пошукових робіт на замовлення бізнесових структур, залучення до роботи в бізнес-структурі науково-педагогічних працівників і студентів.

Вищі навчальні заклади сьогодні відчувають гостру потребу координації діяльності. Кожний університет своїми силами розробляє навчально-методичне забезпечення дисциплін, включаючи видання підручників і навчальних посібників, здійснює купівлю навчальних програм, впроваджує дистанційну форму навчання, організує підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, вивчає провідний досвід організації і забезпечення навчально-виховного процесу та інші види діяльності. Сьогодні ці завдання кожний ВНЗ виконує самостійно, витрачаючи немало фінансових і трудових ресурсів. Координація вирішення спільних проблем дала б змогу підвищити ефективність діяльності та використання ресурсів ВНЗ.

Як відомо, Болонська декларація передбачає вироблення єдиної системи оцінювання знань студентів. Однак у вітчизняній практиці нема єдиного підходу. У країні існують різні системи оцінювання знань: 4-бальна, 12-бальна, 100-бальна, 200-бальна та ін. Зіставлення цих систем не завжди є можливим і об'єктивним, оскільки для кожної характерні відповідні градації та критерії оцінок. ВНЗ в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу використовують міжнародну систему оцінок – ECTS, для якої характерна 100-бальна шкала, структурована на сім рівнів. Загальноприйнято, що оцінка “задовільно” ставиться, якщо студент набрав від 60 до 74 балів. Дослідження показали, що окремі університети відхиляються від загальноприйнятих рішень і запровадили свої критерії та градацію 100-бальної шкали. До іспитів студентів допускають, якщо вони набрали 60, 25, 35 балів, а оцінка “задовільно” відповідає 60 і 51 балу. І це не єдині розбіжності [8, 21; 9, 46]. Такий різнобій не сприяє не тільки міжнародній, а й вітчизняній мобільності студентів.

В Україні склався єдиний державний підхід до контролю за організацією діяльності ВНЗ на основі процедур ліцензування й акредитації. У чинній системі ліцензування та акредитації є норми, що суперечать сучасним реаліям [10, с. 19]. Це стосується лі-

цензування форм навчання, форми репрезентації ліцензійних і акредитаційних матеріалів. Показники, які характеризують відповідний напрям підготовки, повинні мати вигляд таблиць, графіків, діаграм, вимоги про проведення повторних акредитацій без призначення експертних комісій, відмови від окремих показників: даних про кількість місць у читальних залах, кількість книг на одного студента, кількість періодичних видань і подібне.

Видається, ліцензію можна було б видавати на необмежений період, а інспекції навчальних закладів періодично перевіряти ВНЗ щодо дотримання ліцензійних умов.

Окремі автори пропонують розширити інформаційну базу ліцензування й акредитації показниками рейтингування ВНЗ, оскільки у них спільна мета – забезпечення якості вищої освіти [11, с. 7]. Ізольованість та відсутність взаємозалежності цих процедур зменшує ефективність контролю якості функціонування і розвитку вищої школи. Це призводить до зниження конкурентоспроможності вищої школи, формування неадекватної мотивації до навчання і праці у випускників, невідповідності підготовлених вишами фахівців потребам економіки, неможливості подолання практики номенклатурної системи підбору кадрів.

Дослідження тенденцій розвитку вищої освіти в Україні показали, що останні мають як позитивні, так і негативні ознаки. До переваг можна віднести:

- збільшення кількості студентів у ВНЗ усіх рівнів акредитації;
- зростання доступності навчання для молоді;
- поява недержавних ВНЗ;
- інтеграція системи національної вищої освіти з системами зарубіжних країн;
- збільшення кількості висококваліфікованих кадрів в системі вищої освіти – докторів і кандидатів наук;

- впровадження контрактної (платної) форми навчання.

Негативними ознаками є такі:

- погіршення якості підготовки фахівців;
- зниження фінансової доступності вищої освіти;
- послаблення інтересу до природничих і математичних спеціальностей;
- втрата впливу держави на процес підготовки кадрів у ВНЗ;
- виникнення під впливом попиту певних диспропорцій між необізнаними абітурієнтами і комерційною пропозицією ВНЗ;
- заангажованість чинної системи ліцензування й акредитації напрямів, спеціальностей і ВНЗ загалом.

Однією з головних проблем вищої освіти є значне погіршення якості вищої освіти та її відставання від технологічно розвинених країн унаслідок слабкого зв'язку вищої освіти з проблемами розвитку економіки в глобалізованому середовищі та потребами ринку.

Основними шляхами вирішення цієї проблеми є такі:

- необхідність розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень, впровадження їх результатів у навчальний процес;
- підвищення конкуренції між ВНЗ. Домогтись, щоб кожний студент один семестр міг навчатися в інших суміжних ВНЗ і здавати там заліки та екзамени;
- розширення використання механізму пільгового кредитування студентів у період навчання;
- гарантування випускникам першого робочого місця відповідно до отриманої спеціальності та рівня підготовки;
- вироблення моделі (стандарту) фахівця різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, зокрема з окремих напрямів і спеціальностей;

– створення за рахунок централізованого фінансування при провідних університетах довгострокових курсів підвищення кваліфікації викладачів окремих дисциплін, залучення до викладання вітчизняних і зарубіжних професорів.

Дослідження показали, що основним чинником економічного зростання в розвинених країнах є не матеріальна, а інтелектуальна складова – знання людини, які спричиняють зростання продуктивності праці та величини ВВП.

Подальше вивчення і широке обговорення актуальних проблем, пов'язаних із підвищенням якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів, дадуть можливість більш ефективно адаптуватись нашій країні в глобалізованому економічному просторі, забезпечивши високу конкурентоспроможність нашої освіти і економіки загалом.

Досвід розвинених країн показав, що глобалізація дає величезні переваги тим країнам, які здійснюють ефективну політику розвитку і підвищення власної конкурентоспроможності. Таким чином, успіх країни в досягненні конкурентоспроможності на світовому ринку із використанням переваги економіки знань залежить від її спроможності адаптувати свій потенціал у сфері створення, використання та розширення знань до потреб світової економіки. Болонський процес – закономірний прояв глобалізації в науково-освітній сфері.

Література

1. Приходько В. Економічна глобалізація і вища освіта / В. Приходько, М. Фоміна // Схід. – 2007. – № 1 – С. 45–48.
2. Куклін О. Стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти України / О. Куклін // Вища школа. – 2012. – № 8. – С. --28–36.
3. Паршакова О. Проблеми організації та контролю самостійної роботи студентів у світлі Болонського освітнього процесу / О. Паршакова // Вища освіта України. – 2010. – № 2. – С. 36–43.
4. Андрущенко В. Високі педагогічні технології / В. Андрущенко, В. Олексенко // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 70–76.
5. Натрошвілі С. Розвиток вищої освіти України в контексті побудови економіки знань / С. Натрошвілі // Проблеми науки. – 2013. – № 6.– С. 15–20.
6. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Осауленка. – К. : ТОВ “Август Трейд”. – 2013. – 558 с.
7. Натрошвілі С. Проблеми вищої освіти в умовах переходу економіки на модель інноваційного розвитку / С. Натрошвілі // Проблеми науки. – 2012. – № 10. – С. 16–21.
8. Маргуліна Л. Демократизація освіти: технології реалізації в контексті соціокультурних змін / Л. Маргуліна // Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 17–23.
9. Жильцов О. Сучасні підходи до проектування навчального процесу в умовах євроінтеграції / О. Жильців // Вища школа. – 2009. – № 11. – С. 40–49.
10. Огнев'юк В. Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції / В. Огнев'юк // Віче. – 20/2010. – С. 16–20.
11. Свіжевська С. Формування сучасних підходів до акредитації у вищих навчальних закладах України / С. Свіжевська // Вища школа. – 2013. – № 6.– С. 21–35.

References

1. Prykhodko V. “Economic globalization and higher education” / V. Prykhodko, M. Fomina // Skhid. – 2007. – # 1 – P. 45–48.

2. Kuklin O. "Strategic priorities of Ukrainian higher education development" / O. Kuklin // *Vyshcha shkola*. – 2012. – # 8. – P. 28–36.
3. Parshakova O. "Problems of organization and control of individual work in Bologna process view" / O. Parshakova // *Vyshcha osvita Ukrainy*. – 2010. – # 2. – P. 36–43.
4. Andrushchenko V. "High pedagogical technologies" / V. Andrushchenko, V. Oleksenko // *Vyshcha osvita Ukrainy*. – 2007. – # 2. – P. 70–76.
5. Natroshvili S. "Ukrainian higher education development in the context of knowledge economy development" / S. Natroshvili // *Problemy nauky*. – 2013. – # 6. – P. 15–20.
6. "Uctainian annual statistics. 2012" / Ed. O. Osaulenka. – K. : TOV "Avhust Treid". – 2013. – 558 p.
7. Natroshvili S. "The problems of higher education in the conditions of economy transition to innovational development" / S. Natroshvili // *Problemy nauky*. – 2012. – # 10. – P. 16–21.
8. Marhulina L. "Education democratization: technologies of implementation in the context of sociocultural changes" / L. Marhulina // *Vyshcha osvita Ukrainy*. – 2010. – # 4. – P. 17–23.
9. Zhylytsov O. "Modern approaches to educational process design in conditions of Eurointegration" / O. Zhylytsiv // *Vyshcha shkola*. – 2009. – # 11. – P. 40–49.
10. Ohneviuk V. "University education in Ukraine in the context of European integration prospects" / V. Ohneviuk // *Viche*. – 20/2010. – P. 16–20.
11. Svizhevskaya S. "Formation of modern approaches to higher educational establishments accreditation" / S. Svizhevskaya // *Vyshcha shkola*. – 2013. – # 6. – P. 21–35.

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2013 р.